

Maciej Motas

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy

Biografia polityczna Aleksandra Bocheńskiego

Problematyka dotycząca środowisk katolików świeckich w dobie Polski Ludowej od ponad dekady w niesłabnącym stopniu stanowi przedmiot zainteresowania badaczy najnowszych dziejów Polski. Świadczyć o tym mogą kolejne prace jej poświęcone. Dotyczą one zarówno działalności, jak i myśli politycznej wybranych środowisk¹. Inne koncentrują się zaś na prezenta-

¹ K. Busse, *Utopia i rzeczywistość. Stowarzyszenie PAX w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym PRL i III RP na przykładzie województwa radomskiego (1973–1993)*, Lublin–Radom 2014; idem, *Wróg czy sojusznik? Stowarzyszenie PAX pod kontrolą aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, pod red. T. Ruzikowskiego, Warszawa 2017, s. 97–122; A. Dudek, *Program Stowarzyszenia PAX. Realizm, koniunkturalizm czy utopia?*, „Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego Politeja”, 2013, nr 5, s. 69–78; A. Friszke, *Między wojną i więzieniem 1945–1953. Młoda inteligencja katolicka*, Warszawa 2015; A. W. Kaczorowski, *Strajk rolników w Bydgoszczy w relacjach „Słowa Powszechnego”*, [w:] *Konfrontacje i negocjacje. Wokół konfliktów społeczno-politycznych w PRL z początku lat osiemdziesiątych XX w.*, pod red. M. Golona i K. Osińskiego, Bydgoszcz–Gdańsk 2015, s. 81–113; *Komu służył PAX. Materiały z sympozjum Od PAX-u do Civitas Christiana zorganizowanego przez Katolickie Stowarzyszenie Civitas Christiana 30–31 stycznia 2008 roku*, pod red. S. Bober, Warszawa 2008; P.H. Kosicki, *Personalizm po polsku. Francuskie korzenie polskiej inteligencji katolickiej*, Warszawa 2016; *Krąg Turowicza. Tygodnik, czasy, ludzie. 1945–1989*, pod red. W. Beresia, K. Burnetki, J. Podsadeckiej, Limanowa–Kraków 2012; C. Kuta, „Działacze” i „pismaki”. *Aparat bezpieczeństwa wobec katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009; idem, *Stowarzyszenie PAX jako instytucja pamięci zbiorowej*, „Zeszyty Naukowe Kultura i Polityka”, 2015, nr 18, s. 68–80; M. Marcinkiewicz, *Nieudana reforma Stowarzyszenia PAX i próby utworzenia Konfederacji Polski Niepodległej w Gorzowie Wielkopolskim*, „Dzieje Najnowsze”, 2010, nr 1, s. 167–194; D. Mazur, *Realizm socpaxowski*, Bydgoszcz 2013; A. Pankowska vel Jankowska, „Słowo Powszechne” wobec przemian go-

cji poszczególnych działaczy². Wśród obszernej literatury odnotować należy również liczne prace o charakterze źródłowym, wśród których znajdują się dzienniki, wspomnienia, memuarystyka oraz pisma³. Najnowszą pozy-

spodarczych w Polsce w początkach lat dziewięćdziesiątych XX wieku, [w:] *Liberalizm nad Wisłą (XIX–XXI wiek). Koncepcje – ludzie – działalność*, pod red. E. Krasuckiego, T. Sikorskiego, A. Wątor, Szczecin 2014, s. 157–172; *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice*, pod red. R. Ptaszyńskiego i T. Sikorskiego, Toruń 2014; N. Wójtowicz, *Sprawa o kryptonimie „Kaszub-2” – przyczynek do propagandy Stowarzyszenia PAX dotyczącej polskiej organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, [w:] *Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. rocznicę wydania konstytucji apostołkiej Pawła VI Episcoporum Poloniae coetus*, pod red. W. Kucharskiego, Wrocław 2013, s. 237–249.

² J. Engelgard, *Bolesław Piasecki 1939–1956*, Warszawa 2015; R. Graczyk, *Chrzanowski*, Warszawa 2013; idem, *Od uwikłania do autentyczności. Biografia polityczna Tadeusza Mazowieckiego*, Poznań 2015; A. Hall, *Idee polityczne Wiesława Chrzanowskiego*, Gdańsk 2013; A. Jaszczuk, *Ewolucja ideowa Bolesława Piaseckiego 1932–1956*, Warszawa 2005; A.W. Kaczorowski, *Janusz Stefanowicz (1932–1998) – kariera dziennikarza PAX-u*, [w:] *Nie tylko niezłomni i kolaboranci... Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945–1989*, pod red. T. Wolszy i P. Wójtowicza, Warszawa 2014, s. 172–190; idem, *Jerzy Ślaski – redaktor naczelny „WTK” i „Słowa Powszechnego” w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, [w:] *Dziennikarze władzy, władza dziennikarzem. Aparat represji wobec środowiska dziennikarskiego 1945–1990*, pod red. T. Wolszy i S. Ligarskiego, Warszawa 2010, s. 423–431; M.S. Kunicki, *Between the Brown and the Red. Nationalism, Catholicism, and Communism In 20th-Century Poland – The Politics of Bolesław Piasecki*, Athens: Ohio University Press 2012; M. Motas, *Jan Dobraczyński – pisarz ze szkoły Romana Dmowskiego*, [w:] J. Dobraczyński, *Spadające liście*, Warszawa 2010, s. 233–251; R. Ptaszyński, *Stommizm. Biografia polityczna Stanisława Stommy*, Kraków 2018; M. Strzelecka, *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*, Toruń 2015; *Wiesław Chrzanowski. Historia – polityka – idee*, pod red. R. Kostry, R. Kuraszkiewicz, M. Wysockiego, Warszawa 2012.

³ W. Chrzanowski, *Suplement. Teksty własne, wywiady*, Sopot 2011; idem, *Ślady na piasku. Monologi, przesłuchania*, Sopot 2008; idem, *Za nami, przed nami*, Warszawa 2005; J. Dobraczyński, *Listy do Zofii Kossak*, oprac. M. Pałaszewska, Warszawa–Rzeszów 2010; Z. Przetakiewicz, *Od ONR-u do PAX-u*, Warszawa 2010; Z.M. Przetakiewicz, *Spowiedź grzesznika. Z PAX-u, Solidarności i Andersena*, Łomianki 2016; R. Reiff, *Archiwum myślenia politycznego. Szkice publicystyczne*, Warszawa 2005; idem, *Archiwum osobiste*, Warszawa 2007; idem, *Archiwum Stowarzyszenia PAX. Publicystyka polityczna. Tom I*, Warszawa 2006; idem, *Archiwum Stowarzyszenia PAX. Publicystyka polityczna. Tom II*, Warszawa 2007; S.J. Rostworowski, *Agenda PAX-u na KUL-u, czyli Koło Społecznie-Postępowe Studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, Wrocław 2015; T. Sikorski, M. Kulesza, *Niezłomni w epoce fałszywych proroków. Środowisko „Tygodnika Warszawskiego” (1945–1948)*, Warszawa 2013; J. Wójcik, *Dziennik 1976–1977*, „Archiwum Narodowej Demokracji”, 2013, t. 1, s. 226–269; idem, *Dzien-*

cją poświęconą tej tematyce jest praca autorstwa dr. Ariela Orzełka zatytułowana *Poszukiwanie modelu realizmu politycznego. Myśl i publicystyka Aleksandra Bocheńskiego*. Ma ona charakter pionierski. Postać i dorobek jednego z czołowych ideologów powojennej formacji konserwatywno-narodowej, należącego do współtwórców środowiska PAX-u, o którym Stefan Kisielewski w swoim *Abecadle* pisał: „Właściwie jeden z twórców «Paxu», jeden z najwierniejszych”⁴, poza kilkoma artykułami o charakterze przyczynkarskim spotykała się dotąd jedynie z incydentalnym zainteresowaniem ze strony badaczy⁵.

Publikacja oparta została na szerokiej bazie źródłowej, w ramach której naczelnie miejsce zajmują wydawnictwa zwarte oraz obszerny dorobek publicystyczny A. Bocheńskiego, na który składa się kilka tysięcy artykułów publikowanych w latach 1923–1999. Praca składa się z czterech rozdziałów, w których autor dokonał swoistej periodyzacji dorobku Aleksandra Bocheńskiego na następujące okresy: 1923–1939, 1939–1958, 1958–1980, 1980–1989. Pierwszy z nich obejmuje lata do wybuchu II wojny światowej. Bocheński współtworzył wówczas, obok m.in. swojego brata Adolfa, Jerzego Giedroycia, Ksawerego i Mieczysława Pruszyńskich oraz Kazimierza Studentowicza, młodokonserwatywne środowisko, od tytułów wydawanych przez nie periodyków określane mianem „Buntu Młodych”, później zaś „Polityki”. Należał do sygnatariuszy programu grupy, opublikowanej w 1938 r. deklaracji *Polska idea imperialna*. Kierowana przez J. Giedroycia „Polity-

nik [1978], „Archiwum Narodowej Demokracji”, 2014, t. 2, s. 176–208; idem, *Dziennik* [1979–1981], „Archiwum Narodowej Demokracji”, 2017, t. 3, s. 124–194; J. Zabłocki, *Dzienniki*. Tom I. 1956–1965, Warszawa 2008; idem, *Dzienniki*. Tom II. 1966–1975, Warszawa 2011; idem, *Dzienniki*. Tom III cz.1. 1976–1981, Warszawa 2013; idem, *Dzienniki*. Tom III cz.2. 1982–1986, Warszawa 2013; J. Zawieyski, *Dzienniki*. Tom I. *Wybór z lat 1955–1959*, Warszawa 2011; idem, *Dzienniki*. Tom II. *Wybór z lat 1960–1969*, Warszawa 2012.

⁴ S. Kisielewski, *Abecadło Kisiela*, Warszawa 1990, s. 10.

⁵ Zob. m.in.: R. Mozgól, *Rzykowna gra. Jak Aleksander Bocheński przyczynił się do powstania „Dziś i Jutro”*, „Biuletyn IPN”, nr 4/2007, s. 84–92; idem, *Rzykowna gra – czyli o roli jaką odegrał Aleksander Bocheński w powstaniu grupy „Dziś i Jutro”*, „Pro Fide Rege et Lege”, nr 2/2009, s. 23–31; W. Wendland, *Katon w „krainie wielkich błaznów”. Aleksandra Bocheńskiego wizja polskości*, [w:] *Marzyciele i realiści. O roli tradycji w polskiej myśli politycznej od upadku powstania styczniowego do XXI wieku*, pod red. T. Sikorskiego, A. Wątor, Szczecin 2009, s. 521–534. W dużej mierze na publicystyce A. Bocheńskiego oparł swoje ustalenia także Konrad Rękas w artykule: *Spory o Margrabiego na lamach prasy katolików świeckich w setną rocznicę powstania styczniowego*, [w:] *Aleksander Wielopolski. Próba ustrojowej rekonstrukcji Królestwa Polskiego w latach 1861–1862*, pod red. L. Mażewskiego, Radzymin 2014, s. 305–318.

ka” sytuowała się w łonie obozu sanacji, jednak nie w ramach jej głównego nurtu, raczej w roli wewnętrznej opozycji. Badający meandry ideowe obozu piłsudczykowskiego Andrzej Micewski sytuował „Politykę” „w rękach piłsudczyków nastawionych opozycyjnie do rządów sanacji i do Ozonu po śmierci marszałka. Była to jednak opozycja ideologicznie pokrewna, o zabarwieniu narodowym i prawicowym”⁶. O profilu ideowym „Buntu Młodych” może świadczyć, iż współtworzył on powołany w 1936 r. przez Ruch Narodowo-Radykalny Komitet Prasy Młodych, skupiający na bazie antykomunizmu pisma o proveniencji katolickiej, narodowej i konserwatywnej⁷.

Kluczową pozycję w grupie, poza stojącym na jej czele Giedroyciem, odgrywał brat Aleksandra – Adolf, autor książki aspirującej do miana manifestu grupy, zatytułowanej *Między Niemcami a Rosją* (Warszawa 1937). Clou poglądów w niej głoszonych sprowadzało się do twierdzenia mówiącego, iż w nadchodzącym konflikcie światowym Polska powinna opowiedzieć się po stronie Niemiec, a przeciw Rosji. Stanowiło to wyraźne nawiązanie do koncepcji wysuwanych przez Władysława Studnickiego, na gruncie polskim czołowego zwolennika współpracy z Niemcami⁸. Postulaty formułowane przez autora *Dziejów głupoty w Polsce* pozostawały w pełni zgodne z powyższymi wskazaniem. W roku 1938 na łamach „Polityki” Aleksander Bocheński pisał:

Pewnem jest, że wszystkie siły nowe pokolenie musi wyteńczyć w celu generalnej i zupełnej zmiany sytuacji międzynarodowej, w jakiej się znajdujemy, że zmianę tę osiągnąć musi drogą zniszczenia kolosa rosyjskiego (...) Nikt zaprzeczyć nie może, że silniejsza będzie Polska otoczona szeregiem państw wyzwolonych z pod jarzma rosyjskiego, niż mając na karku wiecznie głodny imperialistyczny carat wielkorusów⁹.

Jak wskazuje autor pracy, Bocheński „jeszcze na początku 1939 r. krytykował ostro przeciwników polityki zbliżenia z III Rzeszą, uznając, że w razie jakiegokolwiek zagrożenia ze strony Niemiec zachodni sojusznicy nie staną w obronie Polski, analogicznie jak w 1938 r. nie obronili Czechosłowacji”¹⁰.

⁶ A. Micewski, *W cieniu marszałka Piłsudskiego. Szkice z dziejów myśli politycznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1968, s. 173.

⁷ S. Rudnicki, *Falanga Ruch Narodowo-Radykalny*, Warszawa 2018, s. 87–88.

⁸ Na wpływ koncepcji Studnickiego na środowiska konserwatywne, w tym na grupę „Buntu Młodych”, wskazuje m.in.: G. Strządała, *Niemcy w myśli politycznej Władysława Studnickiego*, Opole 2011, s. 108.

⁹ Cyt. za: A. Orzełek, *Poszukiwanie modelu realizmu politycznego. Myśl i publicystyka Aleksandra Bocheńskiego*, Lublin 2019, s. 137.

¹⁰ Ibidem, s. 141.

Rozdział drugi poświęcony został okresowi 1939–1958. W czasie II wojny światowej Bocheński pozostał wierny zarysowanej wcześniej koncepcji, opowiadając się za podjęciem szerokiej współpracy przez stronę polską z Niemcami. Pozostawał przy tym aktywny m.in. w ramach Rady Głównej Opiekuńczej, na bazie której postulował stworzenie zrębów administracji polskiej pod niemiecką okupacją. Przełom w poglądach Bocheńskiego nastąpił w roku 1943. Klęska Niemców pod Stalingradem skłoniła go do przekonania, „że to Związek Sowiecki, będąc zwycięzcą w II wojnie światowej, decydował będzie o przyszłości ziem polskich”¹¹. Klęska Powstania Warszawskiego, którego był zdecydowanym przeciwnikiem, jeszcze bardziej utwierdziły go w przekonaniu o przemożnej roli Rosji dla dalszych losów Polski. Pogląd ten zaczął być wówczas coraz bardziej widoczny także w kołach młodej polskiej inteligencji, wśród której autor wymienia m.in. działaczy Konfederacji Narodu (Jerzy Hągmajer, Mieczysław Kurzyna), z którą Bocheński zetknął się jeszcze w czasie okupacji, oraz intelektualistów i konserwatystów skupionych wokół RGO (Stanisław Kostka Rostworowski, Alfred Wielopolski). Pomimo występowania pewnych różnic w stosunku do kierowanej przez Bolesława Piaseckiego konspiracyjnej Konfederacji, Bocheński coraz bardziej zbliżał się do tego środowiska, zyskując na nie przemożny wpływ¹². Łącznikiem między Bocheńskim a grupą Piaseckiego był Wojciech Kętrzyński.

W kwietniu 1945 r. doszło do pierwszych kontaktów, działających jeszcze częściowo w konspiracji, środowisk z Krakowa i Warszawy z przedstawicielami PPR. Warto zaznaczyć, iż, pomimo że działania te podejmowane były bez udziału Piaseckiego, który w okresie od listopada 1944 r. do lipca 1945 r. przebywał w więzieniu, były one identyczne z jego ówczesną analizą powojennej rzeczywistości. Opisując ten okres Mieczysław Kurzyna stwierdził po latach: „Okazało się przy tym, że przemyślenia i rewizja poglądów dokonana przez Piaseckiego w więzieniu są zdumiewająco zbieżne z tym, czego dokonało grono przebywające na wolności”¹³. Pomimo dokonania dość radykalnej wolty ideowej Bocheński nie dostrzegał sprzeczności podobnych wyborów z głoszonymi uprzednio poglądami:

przyznawał, że to właśnie realistyczne nastawienie propagowane przez „Bunt Młodych” i „Politykę”, połączone z tezą o zawieraniu sojuszu z silniejszym przeciwko słabszemu oraz

¹¹ Ibidem, s. 172.

¹² J.M. Majchrowski, *Geneza polityczny ugrupowań katolickich. Stronnictwo Pracy, grupa „Dziś i Jutro”*, Paryż 1984, s. 153.

¹³ J. Engelgard, *Wielka gra Bolesława Piaseckiego*, Warszawa 2008, s. 111.

przekonaniem, że należy poszukiwać kompromisu między komunistycznym rządem a większością katolicką społeczeństwa, nakłoniły go do nawiązania rozmów z przedstawicielami PPR na początku 1945 roku. Zauważył przy tym, że jego rodacy traktowali zagadnienia polityki zagranicznej w sposób dogmatyczny, za zdradę uznając zmianę sprzymierzeńców. Z drugiej strony polscy komuniści, jako „odwieczni sojusznicy” Sowietów, mogli łatwiej skłonić naród do uznania konieczności współpracy ze wschodnim sąsiadem niż tacy, jak Bocheński, przedwojenni antykomuniści¹⁴.

Konieczność podjęcia współpracy przez koła wywodzące się z przedwojennej prawicy podyktowana była z drugiej strony relatywnie małymi wpływami nowej władzy w społeczeństwie polskim:

Stwierdzając, że komuniści byli zbyt słabi, aby zdobyć szerokie poparcie, Bocheński zauważał wówczas konieczność powstania grupy o poglądach „narodowych”, która gotowa byłaby ich wspomóc w dziele budowy porozumienia między Polakami a Związkiem Sowieckim. Zaznaczał, że gdyby zaistniały liczne środowiska polskiej inteligencji przekonane o słuszności takiej drogi, on sam nie angażowałby się w to. Było to warunkowane obawą przed społecznym ostracyzmem. Jego opory były „czysto taktyczne”. Najważniejsze było jednak dążenie do „ratowania substancji biologicznej narodu” i lekceważenie kwestii ideologicznych w ocenie wschodniego sąsiada, obecne w publicystyce braci Bocheńskich okresu międzywojennego. Miało to, obok wspomnianych już kwestii geopolitycznych, determinujący wpływ na wielu publicystów środowiska „Buntu Młodych” i „Polityki”, takich jak bracia Pruszyńscy, Konstanty Łubieński czy Jan Frankowski¹⁵.

O ile należy uznać Aleksandra Bocheńskiego za jednego z czołowych akuszerów późniejszego PAX-u, o tyle trzeba też odnotować stopniowe rozjęście się z grupą w latach 1947–1956 i przyjęcie przez niego postawy wewnętrznej emigracji, co nie było wszak równoznaczne z całkowitą rezygnacją z aktywności na polu publicystycznym. Główną przyczyną podobnej postawy był jego niechętny stosunek do światopoglądowej podbudowy dla akceptacji powojennej rzeczywistości, której Bocheński przeciwstawiał motywację geopolityczną. Przełom we wzajemnych relacjach nastąpił w dobie wewnętrznego kryzysu w łonie Stowarzyszenia w latach 1955–1956, kiedy to Bocheński demonstracyjnie przystąpił do PAX-u. Stał się odtąd jednym z głównych filarów organizacji, przede wszystkim na polu formułowanej w jego łonie ideologii oraz swoistej historiozofii ruchu. Warto zaznaczyć, że już w pierwszych powojennych latach najgłośniejsza z prac Bocheńskiego, zatytułowana *Dzieje głupoty w Polsce* (Warszawa 1947), pomimo pewnych głosów krytycznych ze strony środowiska „Dziś i Jutro”, stała się swoistym

¹⁴ A. Orzełek, *Poszukiwanie modelu realizmu politycznego...*, s. 181–182.

¹⁵ Ibidem, s. 183.

ideowym *credo* całej grupy. Pozycja stanowiła, obok m.in. innej ważnej pracy z tego okresu, tj. *Margrabiego Wielopolskiego* autorstwa Ksawerego Pruszyńskiego, syntezę dorobku historycznej szkoły krakowskiej z linią polityczną ówczesnych krajowych środowisk konserwatywnych¹⁶.

W kolejnym rozdziale opisane zostały poglądy Bocheńskiego na realia doby rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka. W okresie tym Bocheński stał się jednym z czołowych autorów prasy paxowskiej, współpracował m.in. ze „Słowem Powszechnym”, „Kierunkami”, „Wrocławskim Tygodnikiem Katolików”, „Zorzą” oraz „Życiem i Myślą”. Najważniejszym przedmiotem rozważań stały się w tym czasie zagadnienia społeczno-ekonomiczne, wśród których istotną rolę odgrywała troska o pozycję Polski w światowym „wyścigu narodów”. Bocheński opowiadał się za socjalistycznym modelem gospodarki narodowej, co nie oznaczało całkowicie bezkrytycznego podejścia do niektórych jej przejawów. Na łamach swoich tekstów zwalczał negatywne tendencje, takie jak nadużycia czy marnotrawstwo. Będąc zwolennikiem gospodarki centralnie planowanej, postulował również wykorzystywanie niektórych metod charakterystycznych dla systemów kapitalistycznych (jak np. bodźce motywacyjne). Gospodarka socjalistyczna poza aspektem modernizacyjnym posiadała, jego zdaniem, również realny wpływ na możliwość dokonania zmiany mentalności Polaków „z romantyczno-insurekcyjnej i szlacheckiej na pozytywistyczną i mieszczańską, żywiącą kult produkcji i wzrostu gospodarczego”¹⁷.

Pomimo poruszania w powojennej twórczości szeregu zagadnień, zarówno związanych z problematyką gospodarczą, historyczną, kulturalną oraz wyznaniową, ze złożonymi stosunkami państwo-Kościół na czele, istotne miejsce w publikacjach Bocheńskiego zajmowały nadal zagadnienia z zakresu polityki międzynarodowej. Wnioskom, które sformułował w latach 1944–1945, pozostał wierny przez następne półwiecze, stopniowo dodając nowe elementy. Jak wskazuje autor pracy: to, co było nowego w tych przekonaniach, warunkowane było przede wszystkim oglądem bieżącej sytuacji międzynarodowej, zwłaszcza zaś zagadnień związanych z problemem niemieckim. Wspieranie przez USA Republiki Federalnej Niemiec, nieuznającej zachodniej granicy Polski, dowodziło jego zdaniem, że tylko „sojusz” polsko-sowiecki jest w stanie zagwarantować PRL integralność terytorialną,

¹⁶ K. Pruszyński, *Margrabia Wielopolski*, Warszawa 1957. Na temat pracy pisał m.in.: A. Nowak, *Pruszyński i Wielopolski, albo sztuka kolaboracji*, [w:] *Zagadkowy Ksawery Pruszyński*, pod red. B. Gautier i M. Urbanowskiego, Kraków 2019, s. 91 i n.

¹⁷ A. Orzełek, *Poszukiwanie modelu realizmu politycznego...*, s. 254.

a jego utrzymanie było podstawowym wymogiem racji stanu. Mogła to zapewnić jedynie przewaga pod względem potencjału obronnego. Niemniej, publicysta był zwolennikiem polityki *détente* i pokojowego unormowania relacji między blokami wschodnimi i zachodnimi. (...) Świadomy był trwałości podziału na ponadnarodowe bloki, warunkowanego zarówno ideologią, jak i sprawami ekonomicznymi. Nade wszystko zaś podnosił odwieczny schemat geopolityczny szkodliwości sojuszy z mocarstwami odległymi i państwami słabymi, które zawsze prowadzić musiały do „sprzedaży” interesów łatwowiernego sprzymierzeńca¹⁸.

Tezę o konieczności ścisłego sojuszu ze Związkiem Radzieckim głosił Bocheński również w ostatniej dekadzie istnienia Polski Ludowej. Za wyjątkowo niebezpieczne uznawał, pojawiające się w łonie opozycji demokratycznej, dążenia zmierzające do opuszczenia przez Polskę Układu Warszawskiego i związania się z blokiem zachodnim. Groziło to zdaniem autora *Rozmyślań o polityce polskiej* realnym niebezpieczeństwem dla polskiej granicy zachodniej i powrotem do jej kształtu z roku 1939¹⁹. Podobne stanowisko w dużej mierze implikowało stosunek Bocheńskiego do opozycji demokratycznej, która poza formułowaniem nieodpowiedzialnych postulatów na gruncie międzynarodowym była, jego zdaniem, odpowiedzialna także za anarchizację stosunków wewnętrznych w kraju. Ogłoszenie stanu wojennego oceniał w związku z tym jako zatrzymanie Polski przed nieuchronnym, w razie braku jakiegokolwiek reakcji, rozpadem. Władza miała wówczas leżeć nieomal na ulicy, tak że do jej uchwycenia przygotowywały się rozmaite grupy polityczne. Fala strajków powodowała, że alternatywą wzrostu napięcia społecznego były ustępstwa, co powodowało pogłębianie się kryzysu gospodarczego. Celem decyzji gen. Jaruzelskiego było ukrócenie anarchii, przywrócenie ładu, uratowanie gospodarki i systemu sojuszy. Każdy myślący Polak rozumiał fakt, że stan wojenny był jedynym ratunkiem dla państwa i narodu – argumentował Bocheński²⁰.

¹⁸ Ibidem, s. 330–331.

¹⁹ Szerzej na temat poglądów formułowanych w łonie PAX-u na zagadnienia związane z Ziemiami Zachodnimi piszę w artykule: *Wkład Stowarzyszenia PAX w repolonizację Ziem Odzyskanych w latach 1945–1989 jako przejaw realizacji przedwojennej myśli zachodniej. Zarys problematyki*, [w:] *Epigoństwo czy twórcza ciągłość. Ideowe dziedzictwo głównych nurtów politycznych Drugiej Rzeczypospolitej w refleksji politycznej po zakończeniu II wojny światowej*, pod red. E. Krasuckiego, T. Sikorskiego, A. Wątor, Toruń 2011, s. 121–138.

²⁰ A. Orzełek, *Poszukiwanie modelu realizmu politycznego...*, s. 471.

W stosunku do rzeczywistości po dokonaniu transformacji ustrojowej w roku 1989 nestor polskiego konserwatyzmu odnosił się z nieskrywanym dystansem. Daleki był od entuzjazmu związanego z polskimi aspiracjami dotyczącymi członkostwa w NATO i Unii Europejskiej. Przeświadczeniu o czysto instrumentalnym traktowaniu sprawy polskiej przez Stany Zjednoczone i szerzej Zachód towarzyszyło przekonanie o konieczności utrzymania jak najlepszych relacji z Rosją. Całkowicie drugorzędną rolę odgrywały zaś w jego koncepcjach Ukraina, Litwa i Białoruś. Do rangi symbolu i zarazem paradoksu urasta zaś fakt, iż o ile po roku 1989 polityka zagraniczna kolejnych polskich rządów w dużej mierze opierała się na koncepcjach sformułowanych w łonie paryskiej „Kultury”, które stanowiły z kolei rozwinięcie przedwojennych tez „Buntu Młodych” i „Polityki”, których Bocheński był jednym ze współautorów, on sam jednoznacznie dystansował się od nich, postulując współpracę z Rosją „ponad narodami «buforowymi», nie uznając ich za wartościowy czynnik polityczny”²¹.

Praca dr. Ariela Orzełka wypełnia istotną lukę na gruncie badań nad dwudziestowieczną myślą polityczną w Polsce. Dorobek Aleksandra Bocheńskiego sytuuje go bez wątpienia w szeregu czołowych twórców rodzimych koncepcji ideowych. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż autor swoje ustalenia oparł na obszernej kwerendzie nie tylko dorobku samego Bocheńskiego, ale również środowisk politycznych, które w kolejnych okresach swojej działalności współtworzył. Nie ograniczył się przy tym również jedynie do dominujących zagadnień z zakresu polityki tak krajowej, jak i międzynarodowej, omawiając także inne sfery aktywności myśliciela. Znalazły się wśród nich m.in. dokonania autora *Dziejów głupoty w Polsce* na polu badań nad historią gospodarczą Polski²². W efekcie otrzymujemy obszerne i bogate studium, które w pełni wyczerpuje znamiona klasycznej biografii politycznej.

Maciej Motas

Ariel Orzełek, *Poszukiwanie modelu realizmu politycznego. Myśl i publicystyka Aleksandra Bocheńskiego*, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019, ss. 675.

²¹ Ibidem, s. 529.

²² A. Bocheński był m.in. autorem następujących prac: *Wędrówki po dziejach przemysłu polskiego*, Warszawa 1966, oraz *Przemysł polski w dawnych wiekach*, Warszawa 1984.